

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΑΛΑΣΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΣΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ (Ιούλιος 2003)

Συγγραφέας: ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

I. Εισαγωγή^[1]

i. Βασικές συνιστώσες του προβλήματος

Το ζήτημα της προστασίας των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία για τρεις καταρχάς λόγους: Πρώτον, οι περιοχές αυτές αποτελούν κατεξοχήν ευαίσθητα από περιβαλλοντική άποψη οικοσυστήματα. Δεύτερον, τα οικοσυστήματα αυτά διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη λειτουργία εν γένει των ανθρωπογενών συστημάτων. Τρίτον, η προστασία των ευαίσθητων αυτών οικοσυστημάτων προσλαμβάνει πρόσθετο ενδιαφέρον σε χώρες, όπως η Ελλάδα και οι λοιπές Μεσογειακές χώρες, οι οποίες έχουν εκτεταμένες ακτές.

Ανακύπτουν, έτσι, κρίσιμα ζητήματα, όπως αυτά που αφορούν το περιεχόμενο της προστασίας, τα χρησιμοποιούμενα μέσα, τις μεθόδους, την ιεράρχηση των προβλημάτων και των στόχων, τους τρόπους ώστε τα περιοριστικά μέτρα που λαμβάνονται για την προστασία των περιοχών αυτών να γίνονται αποδεκτά από την κοινωνία, τη σχέση της προστασίας αυτής με άλλα προστατευόμενα αγαθά και συμφέροντα (όπως λ.χ. η οικονομική ανάπτυξη και η ατομική ιδιοκτησία) κ.ο.κ. Είναι προφανές ότι τα ερωτήματα αυτά χρειάζονται πολύπλευρη και διεπιστημονική προσέγγιση. Το γεγονός αυτό έχει καταστεί πλέον κοινός τόπος. Το Συνέδριο, άλλωστε, αυτό αποτελεί από και σημαντικό παράδειγμα.

Κοινός τόπος, εξάλλου, έχει γίνει ήδη και το γεγονός ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν αφορούν μόνο το εθνικό κράτος. Τα προβλήματα αυτά λόγω ακριβώς της φύσης τους αντιμετωπίζονται αποτελεσματικότερα και πληρέστερα σε περιφερειακό ή, ακόμη, και σε παγκόσμιο επίπεδο. Το παράδειγμα των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών είναι εν προκειμένω χαρακτηριστικό. Η ανταλλαγή, συνεπώς, πληροφοριών και απόψεων μεταξύ των χωρών και, ιδιαίτερα, μεταξύ κυβερνητικών παραγόντων, διαχειριστικών φορέων και Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων των

επιμέρους χωρών αποτελούν σήμερα αναγκαία προϋπόθεση για την ορθολογική περιβαλλοντική προστασία.

Επιπλέον, κρίνεται απαραίτητη η λειτουργία σχετικών διεθνών οργανισμών και θεσμικών δομών (όπως για παράδειγμα ενός Διεθνούς Δικαστηρίου για το Περιβάλλον), καθώς και η υιοθέτηση διεθνών κειμένων με νομικά δεσμευτικό, κυρίως, χαρακτήρα, που να διασφαλίζουν την υποχρέωση των εθνικών κρατών να συμμορφώνονται σε κοινούς κανόνες περιβαλλοντικής προστασίας. Ο *υπερεθνικός* αυτός χαρακτήρας των περιβαλλοντικών προβλημάτων, ιδιαίτερα των προβλημάτων που αφορούν τις θαλάσσιες και παράκτιες περιοχές, συνιστά σήμερα έναν από τους πλέον απτούς παράγοντες *σχετικοποίησης της κρατικής κυριαρχίας*[\[2\]](#).

ii. Προστασία θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών και οι αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και της αειφορίας

Η προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών εντάσσεται σε μια ευρύτερη κρατική πολιτική, αυτή της προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Η περιβαλλοντική προστασία αναδεικνύεται, μάλιστα, σε συνταγματική *υποχρέωση του κράτους*[\[3\]](#). Το Σύνταγμα του 1975, έτσι, πρωτοπορώντας στο ζήτημα αυτό, όρισε στο άρθρο 24 ότι «*η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους*»[\[4\]](#). Κατά τον τρόπο αυτό, η προστασία του περιβάλλοντος έχει καταστεί ένας πολύ σημαντικός *λόγος δημοσίου συμφέροντος*, τον οποίο τα κρατικά όργανα όλων των λειτουργιών οφείλουν να επιδιώκουν. Ως *λόγος δημοσίου συμφέροντος*, εξάλλου, η προστασία του περιβάλλοντος μπορεί, όπως θα δούμε, να δικαιολογήσει *αποκλίσεις* από την προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων, καθώς και άλλων συνταγματικών συμφερόντων.

Επομένως, η προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών εντάσσεται σε ένα *ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο*, υπακούει δε στις αρχές που διέπουν συνολικά την περιβαλλοντική προστασία. Οι θεμελιωδέστερες από τις αρχές αυτές είναι, δίχως αμφιβολία, αυτές της *βιώσιμης ανάπτυξης και της αειφορίας*. Επισημαίνεται ότι οι δυο αυτές αρχές *δεν ταυτίζονται* στο Σύνταγμα του 1975[\[5\]](#). Ειδικότερα, η *αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης* [\[6\]](#), η οποία απορρέει από τις διατάξεις των άρθρων 106 παρ. 1 και 2, 25 παρ. 1, 2 και 4, καθώς και 24 Συντ., περιλαμβάνει *τρεις διαστάσεις*: την *οικονομική*, την *κοινωνική* και την *περιβαλλοντική*. Οι τρεις αυτές διαστάσεις της

βιώσιμης ανάπτυξης είναι, καταρχήν, *ισότιμες* μεταξύ τους. Σε περίπτωση, έτσι, συγκρούσεώς τους, η απάντηση στο ερώτημα ποιά διάσταση πρέπει να προκριθεί προκύπτει από την *in concreto* αξιακή και δικαιική στάθμιση των διακυβευόμενων αγαθών. Γνώμονας, ωστόσο, των σχετικών σταθμίσεων είναι η κατά το δυνατόν *σύμμετρη* ικανοποίηση των απαιτήσεων που απορρέουν από τις τρεις αυτές διαστάσεις. Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης αποτυπώνει, έτσι, μια *αξιακή ισορροπία*[\[7\]](#) μεταξύ των τριών αυτών διαστάσεων, αποτελεί δε δικαιικό παράγοντα *εναρμόνισής* τους[\[8\]](#). Για να χρησιμοποιήσουμε, εξάλλου, έναν πολύ διαδεδομένο ορισμό, *βιώσιμη ανάπτυξη είναι εκείνη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες*.

Αντίθετα, η αρχή της *αειφορίας*, η οποία κατοχυρώνεται ρητά, μετά την αναθεώρηση του 2001, στο άρθρο 24 Συντ., διαθέτει *περιβαλλοντικό* περιεχόμενο. Η εν λόγω αρχή αναφέρεται, έτσι, στη *διατήρηση του κεφαλαίου που συγκροτούν τα αγαθά του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος*. Υπό την έννοια αυτή, η αρχή της περιβαλλοντικής αειφορίας αποτελεί την «*καταστατική*» αρχή του δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος. Ως καταστατική αρχή, εξάλλου, συμπυκνώνει και νοηματοδοτεί το σύνολο των επιμέρους αρχών του *περιβαλλοντικού Συντάγματος* [\[9\]](#).

Η τελευταία αυτή αρχή, επίσης, *ενισχύει και διευρύνει το περιεχόμενο της προστασίας των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών*, ενώ, συγχρόνως, *κατευθύνει την ερμηνεία των διατάξεων που την αφορούν*. Εξάλλου, οι πράξεις των οργάνων της Πολιτείας (νόμος, διοικητικές πράξεις) υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο συνταγματικότητας με βάση την εν λόγω αρχή. Από την άλλη πλευρά, όμως, η προστασία των περιοχών αυτών πρέπει, στο πλαίσιο της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης, να *σταθμίζεται* με άλλα συνταγματικά αγαθά, τα οποία αναφέρονται στις άλλες δυο διαστάσεις της ανωτέρω αρχής. Επιπλέον, η εν λόγω προστασία πρέπει να *σταθμίζεται* με επιμέρους θεμελιώδη δικαιώματα, όπως είναι το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, η οικονομική ελευθερία κ.ά. Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, οι σχετικές αξιακές και δικαιικές σταθμίσεις είναι εξαιρετικά σύνθετες και οριακές.

Σημειώνεται, τέλος, ότι η γενική νομολογιακή τάση του Συμβουλίου της Επικρατείας είναι, την τελευταία τουλάχιστον εικοσαετία, να δίνεται το *προβάδισμα* κατά το στάδιο των ανωτέρω δικαιικών σταθμίσεων στην προστασία του περιβάλλοντος.

Κατά τον τρόπο αυτό, η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης τείνει στην εν λόγω νομολογία να ταυτιστεί με την αρχή της περιβαλλοντικής αειφορίας. Η προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών δεν αποτελεί, ασφαλώς, εξαίρεση. Η ανωτέρω στάση του ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου της χώρας μπορεί να αποδοθεί, κυρίως, αφενός μεν στη σχετικά *μαξιμαλιστική συνταγματική προστασία* που απολαμβάνει το περιβάλλον, αφετέρου δε στην υψηλή θέση που καταλαμβάνει στον *κοινωνικό κώδικα αξιών* η περιβαλλοντική προστασία[10].

II. Το νομικό πλαίσιο προστασίας των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών

Όπως σημειώθηκε ήδη, οι θαλάσσιες και παράκτιες περιοχές αποτελούν *ευαίσθητα οικοσυστήματα*, ιδιαίτερα ευπαθή στις ανθρωπογενείς παρεμβάσεις. Η Ελλάδα, εξάλλου, λόγω της γεωγραφικής της θέσης και των εκτεταμένων ακτών που διαθέτει, είναι αναμενόμενο να δίνει βαρύτητα στην προστασία των περιοχών αυτών. Επιπλέον, η διασύνδεση και, συνακόλουθα, η *παγκοσμιοποίηση* των προβλημάτων που αφορούν τις θαλάσσιες και παράκτιες περιοχές επιβάλλει τη θέσπιση τόσο σε περιφερειακό όσο και σε οικουμενικό επίπεδο *διεθνών κανόνων* για την προστασία τους.

i. Το εθνικό πλαίσιο

Η προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών θεμελιώνεται καταρχήν, όπως, άλλωστε, όλες οι επιμέρους όψεις της περιβαλλοντικής προστασίας, ευθέως στις διατάξεις του *άρθρου 24 Συντ.* Οι διατάξεις αυτές εφαρμόζονται εν προκειμένω *άμεσα* και δεσμεύουν, όπως ήδη σημειώθηκε, όλες τις κρατικές λειτουργίες. Η προστασία, εξάλλου, των ανωτέρω περιοχών *εξειδικεύεται* με σειρά νομοθετικών διατάξεων. Ειδικότερα, η προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο των *άρθρων 18 έως 21 του ν. 1650/1986*. Επισημαίνεται ότι ο νόμος αυτός συνιστά τη σημαντικότερη και πληρέστερη *εξειδίκευση* των διατάξεων του άρθρου 24 Συντ.

Οι ανωτέρω νομοθετικές διατάξεις προβλέπουν, έτσι, τη δυνατότητα υπαγωγής σε ειδικό καθεστώς προστασίας *«χερσαίων, υδάτινων ή μικτού χαρακτήρα περιοχών... λόγω της οικολογικής, γεωμορφολογικής, βιολογικής, επιστημονικής ή αισθητικής σημασίας τους»* (άρθρο 18 παρ. 2). Η υπαγωγή στο καθεστώς αυτό γίνεται με τον χαρακτηρισμό της περιοχής ως *περιοχής απόλυτης προστασίας της φύσης*, είτε ως *περιοχής προστασίας της φύσης* είτε ως *εθνικού πάρκου* είτε ως *προστατευόμενου τοπίου ή φυσικού σχηματισμού* είτε ως *περιοχής οικοανάπτυξης*[11].

Ο νόμος 1650/1986 προβλέπει, εξάλλου, τα κριτήρια που πρέπει να συγκεντρώνει μια περιοχή προκειμένου να υπαχθεί κατά τα ανωτέρω σε ειδικό καθεστώς προστασίας, καθώς και το περιεχόμενο της προστασίας αυτής. Ως «περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης» χαρακτηρίζονται, έτσι, «εκτάσεις με εξαιρετικά ευαίσθητα οικοσυστήματα, βιότοποι ή οικότοποι σπάνιων ή απειλούμενων με εξαφάνιση ειδών... ή εκτάσεις που έχουν αποφασιστική θέση στον κύκλο ζωής σπάνιων ή απειλούμενων με εξαφάνιση ειδών της άγριας πανίδας». Στις περιοχές αυτές απαγορεύεται κάθε δραστηριότητα, εκτός από τη διεξαγωγή επιστημονικών ερευνών και την εκτέλεση εργασιών που αποσκοπούν στη διατήρηση των χαρακτηριστικών τους (άρθρο 19 παρ. 1). Η προστασία, λοιπόν, των ανωτέρω περιοχών είναι απόλυτη. Εξάλλου, ως «περιοχές προστασίας της φύσης» χαρακτηρίζονται «εκτάσεις μεγάλης οικολογικής ή βιολογικής αξίας». Στις περιοχές αυτές προστατεύεται το φυσικό περιβάλλον από κάθε δραστηριότητα ή επέμβαση που είναι δυνατό να μεταβάλει ή να αλλοιώσει τη φυσική κατάσταση, σύνθεση ή εξέλιξη του. Στις περιοχές αυτές μπορούν να επιτρέπονται η εκτέλεση εργασιών, ερευνών και η άσκηση ασχολιών και δραστηριοτήτων, κυρίως παραδοσιακών, εφόσον δεν έρχονται σε αντίθεση με τους σκοπούς προστασίας (άρθρο 19 παρ. 2). Το καθεστώς προστασίας των περιοχών αυτών είναι, επομένως, ιδιαίτερα αυστηρό. Επισημαίνεται ότι ο κατά τα ανωτέρω χαρακτηρισμός περιοχών και, συνακόλουθα, η υπαγωγή τους στο ειδικό προστατευτικό καθεστώς γίνεται με προεδρικό διάταγμα σε εφαρμογή περιφερειακού ή νομαρχιακού ειδικού χωροταξικού σχεδίου ή γενικού πολεοδομικού σχεδίου ή ειδικής περιβαλλοντικής μελέτης. Σε κάθε περίπτωση, η σύνταξη σχετικής ειδικής περιβαλλοντικής μελέτης είναι απαραίτητη^[12] (άρθρο 21). Σημειώνεται, τέλος, ότι με το νόμο αυτό προβλέπονται μορφές «αντιστάθμισης» (ανταλλαγή εκτάσεων, παραχώρηση χρήσης σε δημόσιες εκτάσεις, αποζημίωση, μεταφορά συντελεστή δόμησης), στις περιπτώσεις εκείνες που οι περιορισμοί που συνεπάγεται για την ιδιοκτησία η ένταξη μιας περιοχής σε ειδικό προστατευτικό καθεστώς είναι εξαιρετικά επαχθείς (άρθρο 22). Η τελευταία αυτή πρόβλεψη εναρμονίζεται, δίχως αμφιβολία, τόσο με τις διατάξεις του άρθρου 17 Συντ. και την αρχή της αναλογικότητας (άρθρο 25 παρ. 1 Συντ.), όσο και με τις διατάξεις του άρθρου 1 ΠΠ της ΕΣΔΑ.

Δεν χωρεί, ασφαλώς, αμφιβολία ότι ο ν. 1650/1986 διαγράφει ένα πλήρες σύστημα, με ρυθμίσεις οι οποίες δίνουν κατευθύνσεις και παρέχουν δυνατότητες για αποτελεσματική προστασία ευαίσθητων οικοσυστημάτων, όπως είναι αυτά των

θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών. Απομένει, έτσι, στον κανονιστικό νομοθέτη και στα δικαστήρια να δικαιώσουν τις προσδοκίες του κοινού νομοθέτη. Και ενώ αυτό δεν συμβαίνει πάντοτε όσον αφορά την κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση, το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο αξιοποιεί ή, ακόμη, *διευρύνει*, όπως θα δούμε, την παρεχόμενη από το ν. 1650/1986 προστασία.

ii. Οι κανόνες του διεθνούς δικαίου

Οι «*θαλάσσιες και παράκτιες προστατευόμενες περιοχές*» αποτελούν σημαντικό τμήμα της κατηγορίας των «*ιδιαίτερα προστατευόμενων περιοχών*» του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος[13]. Ιδιαίτερη σημασία έχει εν προκειμένω η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982[14], το 12ο Μέρος της οποίας (άρθρα 192 έως 237), αναφέρεται στην «*προστασία και διατήρηση του θαλάσσιου περιβάλλοντος*»[15]. Είχε προηγηθεί, εξάλλου, σειρά διεθνών συμβάσεων, οι οποίες αν και δεν αναφερόταν ειδικά στις θαλάσσιες και παράκτιες περιοχές, εντούτοις περιελάμβαναν διατάξεις που αφορούσαν ορισμένες πτυχές της προστασίας τους. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τη Σύμβαση του Ραμσάρ του 1971[16] για την προστασία των διεθνούς ενδιαφέροντος υγροτόπων[17], τη Σύμβαση της Ουάσιγκτον για τη Ρύθμιση της Φαλινοθηρίας, τη Σύμβαση της Βόννης για τα μεταναστευτικά είδη[18], τη Σύμβαση της Βαρκελώνης του 1976[19] για την προστασία της Μεσογείου από τη θαλάσσια ρύπανση[20], τη Σύμβαση της Βέρνης του 1979[21] για τη διατήρηση της άγριας ζωής και του φυσικού περιβάλλοντος της Ευρώπης[22] κ.ά. Το σχετικό πλέγμα προστασίας ενισχύθηκε, μάλιστα, περαιτέρω με τη σύναψη σειράς Πρωτοκόλλων για τις ιδιαίτερα προστατευόμενες περιοχές[23], όπως, για παράδειγμα, το Πρωτόκολλο της Γενεύης του 1982 για τις ειδικά προστατευόμενες περιοχές της Μεσογείου[24], καθώς και με την υιοθέτηση της Σύμβασης για τη Βιοποικιλότητα[25] και της Agenda 21. Σημειώνεται, μάλιστα, ότι η τελευταία περιλαμβάνει ειδικό κεφάλαιο (κεφ. 17), το οποίο αφορά την προστασία των ακτών, που θεωρούνται ως «*ευπαθή οικοσυστήματα*».

Σήμερα, έτσι, υπάρχουν περισσότερες από χίλιες «*θαλάσσιες προστατευόμενες περιοχές*». Συνολικά, ωστόσο, δεν ξεπερνούν το 1% της επιφάνειας των θαλασσών. Το ποσοστό αυτό, μάλιστα, είναι κατά πολύ μικρότερο σε σχέση με εκείνο (5-8%) των χερσαίων εκτάσεων που εντάσσονται σε ανάλογες προστατευόμενες περιοχές[26].

Από τα ανωτέρω προκύπτει σαφώς ότι το συναφές με την προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών διεθνές συμβατικό δίκαιο είναι αρκετά εκτεταμένο και επαρκές. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η πρακτική εφαρμογή των διατάξεων αυτών δεν είναι πάντοτε εύκολη. Αλλωστε, οι διατάξεις αυτές του διεθνούς συμβατικού δικαίου δεν έχουν πάντα ούτε την ίδια κανονιστική βαρύτητα ούτε τον ίδιο δεσμευτικό χαρακτήρα για τα κράτη[27].

III. Η συναφής νομολογία του ΣτΕ

Το ΣτΕ επιδεικνύει ευαισθησία στο ζήτημα της περιβαλλοντικής προστασίας, ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν η προστασία αυτή αφορά ευπαθή οικοσυστήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί εν προκειμένω η νομολογία του Δικαστηρίου για τα μικρά νησιά, τα οποία συγκαταλέγει στα «ευπαθή ή ευαίσθητα οικοσυστήματα». Εφαρμόζοντας, έτσι, άμεσα τις διατάξεις του άρθρου 24 Συντ., το Δικαστήριο κρίνει ότι τα νησιά αυτά «πρέπει να τελούν υπό ιδιαίτερο καθεστώς ηπίας διαχείρισης και αναπτύξεως, η οποία και μόνον τυγχάνει βιώσιμος»[28]. Σύμφωνα με τη δικαστική αυτή απόφαση, μάλιστα, το ανωτέρω καθεστώς «αποτελεί συνήθως αντικείμενο ειδικού νόμου, τούτου όμως ελλείποντος, συνάγεται αβιάστως από την προσήκουσα σε νήσους προστασία του άρθρου 24 του Συντάγματος, ερμηνευομένου υπό το φως των σχετικών διατάξεων της Agenda 21 αλλά και υπό το πνεύμα προγραμμάτων του ΟΗΕ, αφορώντων στα ειδικότερα προβλήματα της βιωσίμου αναπτύξεως των μικρών νησιών (βλ. Διακήρυξη Διεθνούς Διασκέψεως Barbados 1994, Πρόγραμμα INSULA κ.λπ.)».

Είναι σαφές ότι το Δικαστήριο διασφαλίζει ειδική προστασία των μικρών νήσων, αναγόμενο ευθέως στο άρθρο 24 Συντ., τις διατάξεις του οποίου επιχειρεί να εξειδικεύσει στην εν λόγω περίπτωση. Στην προσπάθειά του αυτή, το Δικαστήριο χρησιμοποιεί ως πηγές έμπνευσης διεθνή κείμενα, από τα οποία αντλεί στοιχεία για τη συγκεκριμένη περιβαλλοντική προστασία.

Με έρεισμα, εξάλλου, τις σκέψεις αυτές, το ΣτΕ καταλήγει στην κρίση ότι η εν λόγω ειδική προστασία των μικρών νήσων προϋποθέτει προεχόντως την κατάρτιση ειδικών χωροταξικών σχεδίων, τα οποία να περιλαμβάνουν το οδικό δίκτυο. Αυτό, μάλιστα, πρέπει να συνάδει με τη βιώσιμη ανάπτυξη των νήσων αυτών.

Με βάση, ακόμη, τις ίδιες σκέψεις για την προστασία των μικρών νήσων, το Δικαστήριο έκρινε σε άλλη περίπτωση ότι στις νήσους αυτές «μόνον ήπια τεχνικά έργα και παρεμβάσεις μπορούν να χαρακτηρισθούν ως βιώσιμα και επιτρεπτά, αυτό δε ισχύει και για τα ενεργειακά έργα. Έτσι, οι μικρές νήσοι ανέχονται μόνον ήπιο ενεργειακό σύστημα, το οποίο πρέπει να είναι πάντοτε τοπικό, χαμηλής ή μεσαίας τάσεως, ή να συνίσταται στην εφαρμογή μεθόδων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές του φυσικού περιβάλλοντος, όπως είναι η ηλιακή, αιολική κ.λπ. ενέργεια, τα φωτοβολταϊκά συστήματα κ.λπ. ..., ήπιο και βιώσιμο ηλεκτρικό δίκτυο μικρής νήσου δεν μπορεί ποτέ να είναι μείζον δίκτυο υψηλής τάσεως, διότι ένα τέτοιο δίκτυο αντιστρατεύεται και βλάπτει τη βιωσιμότητα της νήσου ως ιδιαίτερου και αυτοτελούς οικοσυστήματος»[\[29\]](#).

Κομβική, εξάλλου, σημασία για τη θεμελίωση των σχετικών κρίσεων του Δικαστηρίου έχει εν προκειμένω η «αρχή της ηπίας αναπτύξεως των ευπαθών οικοσυστημάτων»[\[30\]](#), η οποία συνιστά ειδικότερη έκφανση των συνταγματικών αρχών της αειφορίας και της βιώσιμης ανάπτυξης. Εκτός, μάλιστα, από τα μικρά νησιά[\[31\]](#), η ανωτέρω αρχή αφορά και τις ακτές. Χαρακτηριστική είναι, έτσι, η υπ' αριθμ. 3818/1995 απόφαση του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία «οι ακτές, ήτοι η οριακή γραμμή στην οποία συναντώνται ξηρά και θάλασσα αποτελούν ευπαθή οικοσυστήματα, των οποίων η χερσαία και θαλασσία ζώνη μετά της αντιστοίχου χλωρίδος και πανίδος, ευρίσκονται σε στενή λειτουργική αλληλεξάρτηση. Ως εκ τούτου, τεχνικά έργα εκτελούμενα εις εκατέραν ζώνην συνιστούν πράγματι διατάραξιν του οικείου οικοσυστήματος, επί πλέον δε η επίδρασις των επί της θαλασσίας υδροδυναμικής έχει επιπτώσεις και εις τα παρακείμενα οικοσυστήματα... Εξάλλου, το αισθητικό κάλλος της γεωμορφολογίας των ακτών αποτελεί πολύτιμον οπτικόν πόρον. Με τα χαρακτηριστικά αυτά οι ακτές συνιστούν ουσιώδες στοιχείο του φυσικού περιβάλλοντος και τυγχάνουν συνταγματικής προστασίας ευθέως εκ του άρθρου 24, κατά την ορθήν έννοιαν του οποίου δέον να τελούν υπό καθεστώς ειδικής διαχειρίσεως».

Με έρεισμα, έτσι, τις ανωτέρω σκέψεις, το Δικαστήριο έκρινε ότι η εκτέλεση οποιουδήποτε τεχνικού έργου σε ακτή και, μάλιστα, είτε στη χερσαία είτε στη θαλάσσια ζώνη δεν είναι επιτρεπτή παρά μόνον για λόγους δημοσίου συμφέροντος και υπό την προϋπόθεση ότι το εν λόγω έργο είναι βιώσιμο, δηλαδή ότι είναι συμβατό με το οικείο οικοσύστημα και ότι εντάσσεται στον συνολικό προγραμματισμό της

επέμβασης στην ακτή.

Το Δικαστήριο, έτσι, παρακάμπτοντας το νομοθετικό «κενό» στην προστασία των ακτών, ανάγεται και εδώ άμεσα στις διατάξεις του άρθρου 24 Συντ., προκειμένου να συνάγει ένα ειδικό καθεστώς προστασίας των ευπαθών αυτών οικοσυστημάτων. Στις περιπτώσεις αυτές, το Δικαστήριο εισχωρεί ουσιαστικά στη σκοπιμότητα της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης, έτσι ώστε να διασφαλίσει πλήρη και αποτελεσματική νομική προστασία των ακτών. Ο δικαστικός ακτιβισμός εν προκειμένω φαίνεται ότι «καθαγιάζεται» στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής προστασίας στην οποία καταφανώς αποβλέπει.

Χαρακτηριστική είναι, εξάλλου, για τα εξεταζόμενα ζητήματα η ΣτΕ 2506/2002 [\[32\]](#), η οποία αφορούσε τη νομιμότητα πράξεως έγκρισης χωροθέτησης τουριστικού λιμένα στο Πόρτο Ράφτη Αττικής. Το Δικαστήριο, εκκινώντας και στην περίπτωση αυτή από τις διατάξεις του άρθρου 24 Συντ., συνάγει επιμέρους αρχές για την προστασία των ακτών. Καταλήγει, έτσι, σε πολύ ενδιαφέρουσες σχετικές κρίσεις. Σταχυολογώ τις κυριότερες: α) Τα οικοσυστήματα των ακτών τελούν υπό ιδιαίτερο καθεστώς ήπιας διαχείρισεως και αναπτύξεως, η οποία και μόνον τυγχάνει βιώσιμη. β) Το ιδιαίτερο καθεστώς που διέπει τις ανωτέρω περιβαλλοντικά «ευπαθείς» περιοχές συνάγεται ευθέως από το Σύνταγμα. γ) Για τη διακρίβωση του περιεχομένου της προστασίας αυτής, το άρθρο 24 Συντ. ερμηνεύεται «υπό το φως των διατάξεων της Συνθήκης του Μάαστριχτ... και των αρχών της Διακηρύξεως του Ρίο και της Agenda 21». δ) Η προστασία των ακτών προϋποθέτει την κατάρτιση σχετικών χωροταξικών σχεδίων. ε) Η κατασκευή λιμένων πρέπει να αποτελεί αντικείμενο ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού, στο πλαίσιο της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης.

Το σημαντικότερο, ωστόσο, στοιχείο της δικαστικής αυτής απόφασης για τα ζητήματα που εξετάζονται εδώ είναι, αναμφίβολα, η αναφορά στις «αρχές προστασίας του παράκτιου και θαλάσσιου οικοσυστήματος», οι οποίες αναλύονται, μάλιστα, ως εξής: i. «αρχή της διαφυλάξεως του αναγκαίου φυσικού κεφαλαίου», ii. η αποφυγή βλάβης του τυχόν υπάρχοντος πολιτιστικού κεφαλαίου, iii. ο σεβασμός της γεωμορφολογίας και του φυσικού ανάγλυφου των ακτών και, iv. η μικρότερη δυνατή διατάραξη των οικείων οικοσυστημάτων και της υδροδυναμικής των ακτών, συμπεριλαμβανομένου και του σεβασμού του αισθητικού κάλλους της ακτής, ως πολύτιμου οπτικού πόρου. Δεν χωρεί, ασφαλώς, αμφιβολία ότι οι ανωτέρω αρχές του

παράκτιου και θαλάσσιου οικοσυστήματος απορρέουν από την *αρχή της αειφορίας*.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εξάλλου, για το ζήτημα της προστασίας των παράκτιων περιοχών έχει η υπ' αριθμ. 3135/2002 απόφαση της Ολομέλειας του ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου της χώρας, η οποία αφορά τη νησίδα «Μαραθωνήσι» της Ζακύνθου. Το Δικαστήριο ανάγεται εν προκειμένω απευθείας σε σειρά κανόνων με αυξημένη τυπική ισχύ για να προσδιορίσει το περιεχόμενο του ειδικού καθεστώτος προστασίας της χελώνας *caretta-caretta* και της ανωτέρω νησίδας. Στη μείζονα σκέψη της απόφασης περιλαμβάνονται, έτσι, οι διατάξεις του άρθρου 24 Συντ., καθώς και διατάξεις της Διεθνούς Συμβάσεως της Βέρνης του 1979 για τη διατήρηση της άγριας ζωής και του φυσικού περιβάλλοντος της Ευρώπης. Τη μείζονα σκέψη συμπληρώνουν, επιπλέον, οι διατάξεις των άρθρων 18 έως 22 του ν. 1650/1986, καθώς, επίσης, οι διατάξεις του π.δ/τος του έτους 1990, με τις οποίες η νησίδα «Μαραθωνήσι» χαρακτηρίστηκε, ως προς την παραλιακή λωρίδα της, ως «περιοχή απολύτου προστασίας της φύσεως», ως προς δε το υπόλοιπο αυτής, ως «περιοχή προστασίας της φύσεως». Το Δικαστήριο προβαίνει σε ποικίλες δικαιικές σταθμίσεις μεταξύ της ανάγκης προστασίας του ανωτέρω οικοσυστήματος και του δικαιώματος ιδιοκτησίας που διακυβεύεται, προκειμένου να καταλήξει στην κρίση ότι οι συναφείς περιορισμοί του δικαιώματος της ιδιοκτησίας υπαγορεύονται στην περίπτωση αυτή από λόγους δημοσίου συμφέροντος, δηλαδή την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, ενώ, παράλληλα, οι εν λόγω περιορισμοί δεν αντίκεινται στην αρχή της αναλογικότητας.

Χαρακτηριστική είναι, επίσης, η υπ' αριθμ. 3067/2001 απόφαση του Ε' Τμήματος του Δικαστηρίου. Με τη δικαστική αυτή απόφαση κρίθηκε η συνταγματικότητα διατάξεων του π.δ/τος του έτους 1999, με τις οποίες χαρακτηρίστηκαν αφενός μεν ορισμένες από τις περιοχές του κόλπου του Λαγανά και των νήσων Στροφάδων ως «Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο», αφετέρου δε περιοχές των δήμων Ζακύνθου και Λαγανά ως «περιφερειακή ζώνη» του ανωτέρω Εθνικού Θαλασσίου Πάρκου.

Στην περίπτωση αυτή, όπως, άλλωστε, και στην προαναφερθείσα δικαστική απόφαση, η σχετική δικαιική στάθμιση αφορούσε το περιβάλλον και την ιδιοκτησία. Το Δικαστήριο, επιβεβαιώνοντας την απομάκρυνση του Συντάγματος του 1975 από τον φιλελεύθερο συνταγματισμό και την πρόσδεσή του στον κοινωνικό συνταγματισμό^[33], προβαίνει στην περίπτωση αυτή σε οριοθέτηση του δικαιώματος

της ιδιοκτησίας, κρίνοντας ότι είναι, κατ' αρχήν, επιτρεπτή η μεταβολή του προορισμού της ιδιοκτησίας και η θέσπιση περιορισμών «των εξουσιών που πηγάζουν από τον καθορισμό του προορισμού της ιδιοκτησίας». Παρόμοιοι περιορισμοί δικαιολογούνται για λόγους δημοσίου συμφέροντος, όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος.

Στο πλαίσιο των σταθμίσεων αυτών, υπεισέρχονται, εξάλλου, με σκοπό την ενίσχυση της περιβαλλοντικής προστασίας, διεθνείς κανόνες, όπως είναι αυτοί της Διεθνούς Συμβάσεως της Βέρνης και του Πρωτοκόλλου της Γενεύης του 1982 για τις ειδικά προστατευόμενες περιοχές της Μεσογείου. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω διατάξεων ερμηνεύονται, έτσι, οι ρυθμίσεις του ν. 1650/1986, προκειμένου το Δικαστήριο να καταλήξει στην κρίση ότι οι τιθέμενοι συναφείς περιορισμοί της ιδιοκτησίας δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, εξάλλου, η αναφορά στη δικαστική αυτή απόφαση της «*αρχής της αποκαταστάσεως*», την οποία το Δικαστήριο επικαλείται για να δικαιολογήσει την κρίση του ότι οι εν λόγω περιορισμοί δεν αντίκεινται στην αρχή της αναλογικότητας.

IV. Συμπεράσματα

Οι συνταγματικές αρχές της αειφορίας και της βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς και οι λοιποί κανόνες που απορρέουν από τις διατάξεις του άρθρου 24 Συντ. συγκροτούν ένα σχετικά πλήρες κανονιστικό πλαίσιο προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, ιδιαίτερα δε των ευαίσθητων οικοσυστημάτων, όπως είναι οι *θαλάσσιες και παράκτιες περιοχές*. Στο κανονιστικό αυτό πλαίσιο προστασίας προστίθενται, επίσης, κανόνες του διεθνούς συμβατικού δικαίου, οι οποίοι αφορούν, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, αλλά πάντως σαφώς, την προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων οικοσυστημάτων. Το ανωτέρω πλέγμα ρυθμίσεων έρχονται, εξάλλου, να *εξειδικεύσουν* ο ν. 1650/1986, καθώς και σειρά κανονιστικών πράξεων της Διοικήσεως που υπαγάγουν θαλάσσιες και παράκτιες περιοχές σε *ειδικό καθεστώς αυξημένης περιβαλλοντικής προστασίας*.

Το ΣτΕ αποτελεί, δίχως αμφιβολία, το *θεματοφύλακα* των ρυθμίσεων αυτών για την προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών. Επιδεικνύοντας αξιοπρόσεκτο

θάρρος το Δικαστήριο διασφαλίζει με από τρόπο την προστασία των ευπαθών αυτών οικοσυστημάτων. Η συναφής νομολογία του Δικαστηρίου επιβεβαιώνει του λόγου το ασφαλές. Ο δικαστικός ακτιβισμός που συχνά κάνει την εμφάνισή του στις σχετικές αποφάσεις, μάλλον ασυνήθιστος για τον έλεγχο νομιμότητας που πραγματοποιεί το Δικαστήριο σε άλλα πεδία, αποδεικνύεται, τις περισσότερες τουλάχιστον φορές, *ευπρόσδεκτος*, παρά τα όποια δογματικά προβλήματα δημιουργεί. Το αποτέλεσμα, δηλαδή η διασφάλιση επαρκούς προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, φαίνεται, άλλωστε, να δικαιώνει εν μέρει τις σχετικές επιλογές του Δικαστηρίου.

[1] Το κείμενο αυτό αποδίδει προφορική εισήγηση του συγγραφέα στο Διεθνές Συνέδριο με θέμα: «*Ευρωπαϊκή περιβαλλοντική νομοθεσία: εφαρμογές στη θαλάσσια και παράκτια προστασία*», που διοργάνωσαν το Μάιο του 2003 στη Ζάκυνθο το Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο Ζακύνθου και το Ecologic, εκ μέρους του Bellagio forum.

[2] Για τα ζητήματα αυτά βλ., μεταξύ άλλων, *Απ. Παπακωνσταντίνου*, Κράτος και διεθνές δίκαιο. Η συνταγματική διαρρύθμιση των σχέσεων εσωτερικού και διεθνούς δικαίου, 2001.

[3] Όπως έχει κρίνει, μάλιστα, πρόσφατα το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο της χώρας, αποδίδοντας προγενέστερη νομολογία του, το άρθρο 24 Συντ. «*επιβάλλει στο Κράτος την υποχρέωση προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος που περιλαμβάνει και τα ευπαθή οικοσυστήματα των ακτών*» (ΣτΕ, Ολομ. 927/2003).

[4] Βλ., αντί άλλων, *Γ. Παπαδημητρίου*, Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία, Νόμος και Φύση, 1994, σ. 375 επ.

[5] Στη θεωρία, ωστόσο, επικρατεί απόλυτα η αντίληψη ότι οι αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και της αειφορίας ταυτίζονται ως προς το περιεχόμενό τους. Είναι, έτσι, χαρακτηριστικό ότι γίνεται λόγος για «βιώσιμη» ή «αειφόρο» ανάπτυξη. Για την άποψη ότι οι δυο αυτές αρχές δεν ταυτίζονται κατά το Σύνταγμα βλ. *Απ. Παπακωνσταντίνου*, Η συνταγματική αρχή της αειφορίας, ΕΔΔΔ 2002, σ. 580 επ.

[6] Βλ. τελείως ενδεικτικά *Β. Καραγεώργου*, Η Παγκόσμια Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ για την αειφόρο ανάπτυξη, ΠερΔικ 2002, σ. 495 επ., *της ίδιας*, Η Παγκόσμια Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ και η διεθνής συνεργασία για την αειφόρο ανάπτυξη, ΕΔΔΔ, τ. 1/2003, σ. 94 επ., *Τ. Νικολόπουλου*, Ο μύθος της αειφόρου ανάπτυξης. Ο δαίμων της οικολογίας, τ. 5/2001, σ. 16 επ., *Απ. Παπακωνσταντίνου*, Αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης. Παρατηρήσεις στη ΣτΕ 613/2002 Ολομ., ΕΔΔΔ 2002, σ. 580 επ., *Μ. Χαϊνταρλή*, Αειφορία, Αειφόρος ανάπτυξη και δίκαιο, ΠερΔικ, τ. 4/2001,

σ. 522 επ.

[7] Η αξιακή βαρύτητα που δίνεται, βέβαια, σε κάθε μια από τις διαστάσεις αυτές συναρτάται με τα δεδομένα της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας και, κυρίως, την ένταξή τους στο ιεραρχικό σύστημα που συγκροτεί ο *αξιακός κώδικας της κοινωνίας*. Η αξιακή ισορροπία που διασφαλίζεται καταρχήν από την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης διαθέτει, επομένως, *δυναμικό χαρακτήρα*.

[8] Στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης με το ανωτέρω περιεχόμενο αναφέρονται, εξάλλου, διατάξεις του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου. Βλ. χαρακτηριστικά το σημείο 8 του Προοιμίου, καθώς και το άρθρο 2 της ΣυνθΕΕ. Χαρακτηριστικές είναι ακόμη οι διατάξεις των άρθρων 2 και 6 ΣυνθΕΚ.

[9] Για την έννοια του «περιβαλλοντικού Συντάγματος» βλ. *Γ. Παπαδημητρίου*, Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία, όπ.π. (σημ. 4).

[10] Βλ. σχετικά *Απ. Παπακωνσταντίνου*, Το άρθρο 24 του Συντάγματος ως πεδίο νομιμοπολιτικής ένταξης στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, *Νόμος και Φύση*, τ. 3/1997, σ. 573 επ., *του ιδίου*, Η Σύμβαση της Γρανάδας για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και το Σύνταγμα, *Νόμος και Φύση*, τ. 1/1999, σ. 47 επ., *του ιδίου*, Η Σύμβαση της Βέρνης για την προστασία της άγριας ζωής και του φυσικού περιβάλλοντος της Ευρώπης, *Νόμος και Φύση*, τ. 3-4/2000, σ. 489 επ. Σημειώνεται, εξάλλου, ότι αυτή η «*αυτόνομη ηθική υπεραξία*» που απέκτησε στη σύγχρονη εποχή το περιβάλλον δεν αφήνει, ασφαλώς, αδιάφορο τον ερμηνευτή του Συντάγματος. Η προστασία του περιβάλλοντος τείνει, μάλιστα, να καταστεί *υπεριδεολογική αρχή* και ως τέτοια πρέπει να καθορίζεται ανεξάρτητα από τις κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις του ερμηνευτή του Συντάγματος.

[11] Βλ. σχετικά *Γ. Ανεμογιάννη*, Το Εθνικό νομικό πλαίσιο για τα θαλάσσια πάρκα, σε: *Γ. Παπαδημητρίου* (επιμ.), Η προστασία των εθνικών θαλασσιών πάρκων. Πρακτικά Συνεδρίου, 2000, σ. 74 επ.

[12] Το περιεχόμενο και η διαδικασία κατάρτισης και έγκρισης των ειδικών περιβαλλοντικών μελετών ρυθμίζονται από την ΚΥΑ 69269/1990 (άρθρα 2 παρ. 3 και 11 επ., καθώς και πίνακας αριθμ. 4).

[13] Βλ. σχετικά την έκθεση *Oceans and the Law of the Sea*, Report of the Secretary General, United Nations General Assembly, Fifty-third session, 1998 (A/53/456), παρ. 317-322.

[14] Η Σύμβαση κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 2321/1995.

[15] Πρβλ. *P. Birnie/A. Boyle*, *International Law and the Environment*, Oxford, 1992, σ. 254 επ.

[16] Η Σύμβαση κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν.δ. 191/1974.

[17] Βλ. *F. Arnaoutoglou*, *La Convention Ramsar et le Conseil d'Etat Grec*, R.J.E., τ. 2 (1989), σ. 167 επ., *Θ. Λαζαρέτου*, Η νομική προστασία των υγροβιοτόπων στην Ελλάδα, 1995, σ. 65 επ., *Βλ. Παπαγρηγορίου*, Οι υγρότοποι διεθνούς ενδιαφέροντος. Η διεθνής Σύμβαση του Ramsar και η ελληνική έννομη τάξη, 2000, ιδίως σ. 55 επ. Γενικότερα για την προστασία των υγροτόπων βλ. το συλλογικό έργο *Γ. Παπαδημητρίου* (επιμ.), Η προστασία των υγροτόπων στην Ελλάδα. Πρακτικά Συνεδρίου, 1998.

[18] Στο πλαίσιο της Σύμβασης αυτής υπογράφηκε η Συμφωνία του Μονακό του 1996 για τη διατήρηση των κητωδών της Μαύρης Θάλασσας και της Μεσογείου.

[19] Η Σύμβαση κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 885/1978.

[20] Στο πλαίσιο της Σύμβασης αυτής, στην τροποποιημένη της μορφή, υπογράφηκε το Πρωτόκολλο για τις ειδικά προστατευόμενες περιοχές και τη βιοποικιλότητα στη Μεσόγειο. Βλ. σχετικά *Π. Γρηγορίου*, Οι νέες θεσμικές συνιστώσες του συμβατικού συστήματος της Βαρκελώνης για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος της Μεσογείου, *Νόμος και Φύση*, τ. 3 (1996), σ. 91 επ.

[21] Η Σύμβαση κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 1335/1983.

[22] Βλ. *Απ. Παπακωνσταντίνου*, Η Σύμβαση της Βέρνης για την προστασία της άγριας ζωής και του φυσικού περιβάλλοντος της Ευρώπης, *Νόμος και Φύση*, τ. 3-4/2000, σ. 489 επ.

[23] Βλ. *Π. Πατρώνου*, Το διεθνές νομικό πλαίσιο για τις θαλάσσιες προστατευόμενες περιοχές και τα θαλάσσια πάρκα, σε: *Γ. Παπαδημητρίου* (επιμ.), Η προστασία των εθνικών θαλασσίων πάρκων, όπ.π. (σημ. 11), σ. 34.

[24] Το Πρωτόκολλο κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 1634/1986.

[25] Η Σύμβαση κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 2204/1994.

[26] Τα στοιχεία αυτά παραθέτει ο *Π. Πατρώνος*, όπ.π. (σημ. 11), σ. 34-35.

[27] Βλ., μεταξύ άλλων, *Απ. Παπακωνσταντίνου*, Κράτος και διεθνές δίκαιο, όπ.π. (σημ. 2), σ. 395 επ.

[28] ΣτΕ 2425/2000, δημ. σε ΤοΣ 2001, σ. 619 επ.

[29] ΣτΕ Ολομ. 2940/2000, δημ. σε ΕΔΔΔΔ 2000, σ. 320 επ., με παρατηρήσεις του Απ. Παπακωνσταντίνου. Πρβλ. και ΣτΕ Ολομ. 2939/2000, δημ. σε ΤοΣ 2001, σ. 605 επ., με σημείωμα επίσης του Απ. Παπακωνσταντίνου. Σημειώνεται, εξάλλου, ότι τα ίδια ακριβώς είχε κρίνει παλαιότερα το Ε΄ Τμήμα του Δικαστηρίου με την υπ΄ αριθμ. 2805/1997 απόφασή του.

[30] Για την αρχή αυτή βλ. *Μ. Δεκλερή*, Ο Δωδεκάδελτος του περιβάλλοντος, 1996, σ. 90 επ., 230 επ.

[31] Οι σχετικές αποφάσεις του ΣτΕ αναφέρονται στις νήσους Ανδρο, Τήνο, Μύκονο και Σύρο. Πρβλ. και Π.Ε. 16/1996, που αναφέρεται στη Σύρο.

[32] Δημοσιευμένη σε ΕΔΔΔΔ 2002, σ. 813 επ., με παρατηρήσεις του Απ. Παπακωνσταντίνου.

[33] Για τα σχετικά ζητήματα βλ. Απ. Παπακωνσταντίνου, Κοινωνική δημοκρατία και κοινωνικό κράτος δικαίου κατά το άρθρο 25 Συντ., διδ. διατρ., υπό έκδοση.